

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто одну з найактуальніших проблем у системі екологічної освіти – формування екологічної культури особистості; проаналізовано феномен екологічної свідомості та досліджено розвиток знань про екологічну культуру та рівень сформованості екологічної культури сучасної людини.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна свідомість, система екологічних цінностей, екологічне знання.

В статье рассмотрена одна из самых актуальных проблем в системе экологического образования – формирование экологической культуры личности; проанализирован феномен экологического сознания и исследовано развитие знаний об экологической культуре и уровень сформированности экологической культуры современного человека.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое сознание, система экологических ценностей, экологическое знание.

This paper deals with one of the most pressing problems in the system of environmental education – formation of ecological culture of the individual; analyzed the phenomenon of environmental awareness and investigated the development of knowledge about environmental culture and the level of formation of ecological culture of modern man.

Key words: ecological culture, environmental awareness, Environmental values, environmental knowledge.

Ні наявність матеріальних передумов, ні можливість змоделювати та спрогнозувати можливі варіанти майбутнього у взаємовідносинах суспільства та природи не можуть автоматично забезпечити вихід із сучасної екологічної кризи та запобігти її глобалізації, адже фундаментальні корені цієї кризи – в особливостях людського способу існування.

Свідомість прийнято визначати як найвищу форму найбільш загальної властивості матерії – відображення. Вона полягає в узагальненому, оціночному та цілеспрямованому відображенні дійсності, конструктивно-творчому перетворенні, випереджальному мисленому моделюванні дій, передбаченні їх наслідків, раціональному регулюванні та самоконтролі людської діяльності.

При розгляді структури суспільної свідомості поряд з її традиційними формами (релігійною, моральною, естетичною, філософською, правовою, політичною та науковою) виокремлюють також і таку сучасну її форму, як

екологічна свідомість. Кожна з форм суспільної свідомості має специфічні способи та предмети відображення, особливий вид знань.

Феномен екологічного знання виникає як результат наростаючої потреби суспільства доцільно змінити природне середовище з метою збереження та розвитку органічної єдності між суспільством та природою. Головною специфікою екологічних знань є їх нормативний характер, оскільки в рамках екологічної свідомості відбувається не лише відображення взаємовідносин суспільства та оточуючого природного середовища, але й формуються певні норми раціонального природокористування при збереженні основних функціональних характеристик біосфери.

Екологічні знання формуються переважно в дослідницькому полі соціальної екології. За своєю суттю вони істотно впливають на світогляд людей, оскільки передбачають пізнання процесів природи в їх цілісності, а соціальна екологія робить предметом свого вивчення взаємозв'язок суспільства та природи як частин єдиного цілого. Суттєвою ознакою екологічних знань є те, що вони відображають не лише існуюче, а й необхідне, тобто спрямовуються на майбутнє, даючи певну орієнтацію діям людей у використанні ресурсів природи для розвитку суспільства. Таким чином вони сприяють формуванню прогностичного аспекту екологічної свідомості, що є надзвичайно важливим у сучасних умовах.

Виникнення особливої цікавості до проблеми формування екологічної культури особистості не випадкове, адже рівень екологічної культури, якого досягло сучасне суспільство, досить невисокий. Про це зазначають представники суспільних наук, які звертають увагу на гостроту і глибину глобальної екологічної кризи, яку переживає людство. Звичайно, це сприяє появі рекомендацій щодо можливих шляхів виходу з неї, гармонізації відносин у системі „людина-природа”, підвищення рівня екологічної культури особи й суспільства в цілому.

Мета статті – визначення феномену екологічної свідомості й аналіз розвитку знань про екологічну культуру та рівень сформованості екологічної культури сучасної людини.

Механізм виникнення та сутність екологічної культури, екологічної естетики, естетико-екологічної культури розглянуто в наукових працях Н. Бібік, С. Бородавкіна, А. Букіна, О. Вербицького, О. Захлебного, І. Зверева, В. Ільченко, М. Кисельова, С. Кримського, В. Крисаченка, Е. Маркаряна, М. Моїсеєва, О. Плахотнік, М. Реймерса, Дж. Стюарда, І. Суравегіної, В. Сухомлинського, Г. Тарасенко, М. Тарасенка, Г. Ткачук, В. Червонецького та ін.

Термін “екологічна культура” виник у другій половині ХХ ст., але проблема взаємин “людина-природа” пронизує всю історію людства.

Культурний прошарок будь-якої епохи містить інформацію про взаємозв'язок соціальних і природних явищ.

Із давніх-давен людина, спостерігаючи за природною дійсністю, за допомогою міфів намагалася пояснити уклад світу. Будучи своєрідним стабілізатором суспільного життя, міфи стверджували систему ціннісних

орієнтацій, прийнятих у суспільстві. Проте їхнє головне значення полягало в налагодженні гармонії між світом і людиною, природою і суспільством, суспільством та індивідом, що допомагало забезпечувати внутрішню згоду людського життя.

Соціально-економічний розвиток, що відбувався, призвів до змін у взаєминах “людина-природа” і до іншого віддзеркалення їх у суспільній свідомості. По-іншому стали тлумачити життя людей, їхню діяльність; виникає культ творчої праці, у процесі якої людина, навчаючись у природи, не тільки задовольняє свої земні запити, але й створює новий світ, красу, творить саму себе [1].

В епоху Відродження пошук гармонії в світі вели в різних напрямках: виявлення адекватної організації матеріального Космосу (М. Коперник), зображення пантеїстичної картини нескінченного світу (Б. Телезіо, Ф. Патріці, Дж. Бруно), вивчення земної природи, що безпосередньо взаємодіє з людиною (Леонардо да Вінчі, Д. Фракасторо, Г. Агрикола, Б. Паліссі, Ф. Парацельс та ін.), адекватна організація суспільства як мезокосму (Ж. Боден), побудова ідеальних моделей соціального організму (Т. Мор, Т. Кампанелла та ін.). Дисгармонія у взаємодії природи і людства не виявлялася, тому екологічний космологізм у працях мислителів мав другорядне значення, насамперед вони проголошували могутність людини, яка здатна перетворити природу.

У XVII ст. вчені уявляли природу як щось несподіване, що виходить за межі людського розуміння та потребує уважного вивчення. Метою теорії досвіду, обґрунтованої в цей час, було не випробування, а можливість пристосування до природи. Як стверджував Ф. Бекон, панувати над природою можна, тільки підкоряючись її законам. Наукове пізнання природних процесів відкрило перед людством шлях до нескінченних винаходів, що допомагало рухатися по лінії прогресу.

Деякі природничо-наукові аспекти взаємовідношення природи і суспільства, природи і людини відобразив М. Ломоносов. Виявивши взаємодію живого і неживого, він вказував на формування екологічного і біологічного різноманіття природних тіл, поділивши їх на мінерали, тварини і рослини [2, с. 571].

На жаль, домінуюче уявлення кінця XIX-початку XX ст. про ставлення людини до Землі як чогось вищого до нижчого, активного до пасивного, духу, що управляє, до матерії, якою можна керувати, зашкодило цивілізації.

Багато вчених не могли байдуже споглядати “спотворення природи”. Вважаючи людину руйнівником, що замінює гармонію навколишнього світу на дисгармонію, Дж. Марш та П. Тейяр де Шарден попереджали про можливу помсту природи.

Екологічна свідомість як специфічна, самостійна форма суспільної свідомості виникає лише у XX ст. нашої ери як наслідок відображення загрози глобальної екологічної катастрофи та наростання кризових явищ у взаємовідносинах суспільства та природи в цілому. Вона формується на основі пізнання як тих законів, що забезпечують цілісність природного середовища, так і тих, що повинні обумовлювати людську діяльність із метою збереження і

покращення придатного для людського існування стану природи. З одного боку, екологічна свідомість зароджується в результаті усвідомлення екологічно відшліфованих відносин рослин і тварин з абіотичним та біотичним середовищем, біотичних колообігів речовини та енергії, з іншого – вона відображає гостру екологічну ситуацію, що виникла в результаті господарської діяльності людини.

Становлення екологічної свідомості в сучасну епоху, на думку багатьох учених, відбувається за чотирма основними напрямками:

- науковим, що виражається в прагненні реалізувати на практиці наявні теоретичні і практичні знання про існуючі в природному світі зв'язки та про те, як можна уникнути їх порушення в ході виробничої діяльності людини;
- економічним – проявляється в усвідомленні економічної невідповідності виробничої діяльності, що руйнує оточуюче людину природне середовище;
- культурним – ґрунтується на прагненні зберегти природне середовище як елемент культурного середовища;
- політичним – знаходить свій вияв у прагненні людей створювати такі умови існування, що відповідають їх гідності.

Як наголошував український дослідник Б. В. Плясковський, в основі сучасної екологічної свідомості – дві діаметрально протилежні філософсько-методологічні концепції [3, с. 71-78]. Перша – природа за своїм станом недосконала, тому слід розробляти особливе екологічне виробництво, яке б поліпшувало й удосконалювало природу з точки зору створення відповідних умов для нормального проживання людини. Проте не варто забувати, що й саме середовище проживання теж має діалектичний характер, адже складається з природного і штучного, причому друге завдяки прискореному розвитку НТР повинно з перспективою поглинути перше, незважаючи на його привабливість.

Означена концепція викликає серйозні заперечення, позаяк немає достатніх доказів того, що під час свого здійснення вона призведе до бажаного результату, а не навпаки. Існує реальна загроза: рівновага між природними і штучними умовами життя може перейти в нестабільність, а то й у незворотність процесів, що прискорить настання екологічної катастрофи.

Друга концепція – більш перспективна та гуманна – не перебудувати, а зберігати, підтримувати середовище перебування, що існує. Для цього необхідно використовувати нові науково-технологічні досягнення НТР, проте пріоритет повинен надаватися ресурсозаощаджувальним та безвідхідним технологіям. Означена концепція привабливіша для сучасного стану екологічної свідомості, хоча теж має складні внутрішні проблеми. Вона, наприклад, не дає чіткої програми, якою мірою слід змінювати природне середовище, а якою – штучно створене, тобто техносферу.

Формування екологічної свідомості – це процес пізнання законів системної цілісності природи і законів, що визначають взаємодію суспільства і природи та повинні враховуватися на шляху суспільного розвитку і глобального управління природними компонентами.

Становлення екологічної свідомості відображає зацікавленість суспільства в збереженні та розгортанні природного світу у всій його

різноманітності, в узгодженні соціальних потреб із можливостями природи. Вона сприяє подоланню утилітарно-прагматичного ставлення до оточуючого природного середовища, зняттю традиційних антропоцентристських світоглядних установок, подоланню, врешті-решт, глобальної екологічної кризи.

Існують природні фактори, які розглядаються суспільством лише як умова виробництва поряд з іншими і в той же час відіграють у системі нормального функціонування біосфери досить значу, а часто й незамінну роль, підтримуючи її цілісність та здатність до самовідтворення. У цьому полягає одна з найбільш гострих суперечностей взаємовідносин суспільства та природи. Далеко не завжди співпадає те, що практично необхідне людині та екологічно необхідне біосфері, природі в цілому. Важливим фактором зняття цієї суперечності є формування в суспільстві екологічної свідомості.

Екологічна свідомість має ряд особливостей, які в свою чергу, обумовлюють специфіку її функціонування в загальній структурі суспільної свідомості. До таких особливостей слід віднести:

1) комплексний характер, що враховує особливості об'єкта відображення, екологічно мисляча людина повинна демонструвати вміння не лише усвідомлювати взаємозв'язок окремих явищ природи та наслідків людської природоперетворюючої діяльності, а й прослідковувати, в якому взаємозв'язку вони знаходяться з іншими явищами більш широкої системи, ніж та, що безпосередньо розглядається;

2) вміння охоплювати об'єкт відображення та пізнання в усій його різноякісності, гетерогенності та побачити за цією багатоманітністю деяку сутнісну єдність, важливу в екологічному відношенні;

3) здатність бачити не тільки найближчі наслідки змін, що здійснюються в природі, але й наслідки більш віддаленого порядку, бачити не лише прями, а й зворотні зв'язки змін, що відбуваються в природі та суспільстві.

Якщо розглядати екологічну свідомість за способом відображення, то найбільш специфічною її рисою можна відзначити те, що вона не може обмежитися лише попередніми напрацюваннями, теоретичними конструкціями та понятійним апаратом окремих наук, оскільки їх направленість на вивчення окремих явищ природи та буття суспільства суперечить головному завданню – охопити єдиним апаратом пізнання якісно різноманітні явища.

Пізнання природи людиною завжди було одним із найважливіших засобів її активного перетворення відповідно до багатоманітних практичних потреб самої людини. Екологічний аспект свідомості повинен був якоюсь мірою відразу виконувати протилежну функцію – обмежити втручання людини в природні процеси рамками екологічно допустимих на даному етапі історичного розвитку умов. Це і система табу, і релігійні норми, і певні звичаї того чи іншого народу. Внаслідок цієї особливості екологічна свідомість у своїй завершеній формі не могла виникнути стихійно. Навпаки, вона покликана за своєю суттю протистояти стихійно належному людині прагненню до нічим не обмеженої експансії в природу і самоствердження себе таким чином саме як істоти соціальної і розумної.

Уся історія людства складалася як постійна і напружена боротьба за самоствердження людини в світі природи шляхом «перемог» над нею. Але за кожен таку «перемогу» природа досить жорстоко відповідала, про що свідчать факти далекої і не зовсім історії взаємодії суспільства з оточуючим природним середовищем.

Передумовою розвитку екологічної свідомості є екологічні знання. Зовнішнім виявом екологічної свідомості є екологічна культура. Отже, формування екологічної свідомості – це насамперед навчання екологічної культури. У процесі формування екологічної свідомості необхідним є врахування фінансово-економічного аспекту, міждисциплінарний підхід, розуміння економічного механізму природоохоронної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. История философии в кратком изложении / под ред. И. И. Богуты. – М., 1991.
2. Ломоносов М. В. Полное собр. соч. / М. В. Ломоносов. – М., 1954. – Т. 5.
3. Плясковський Б. В. Діалектика розвитку екологічної свідомості [Текст] / Б. В. Плясковський // Філософські проблеми сучасного природознавства. Екологія, культура і соціальна практика. – К., 1991. – Вип. 77. – С. 71-78.

Дата надходження до редакції: 03. 06. 2014 р.